

SUN'IY INTELLEKT VA IJTIMOIIY IQTISODIY FANLAR: BOSHQARUV VA IQTISODIYOT

Sultonova Nodira Ergashovna

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, f.f.d. (DSc). v.b. professor.

Boltayeva Zebiniso

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti Iqtisodiyot yo'nalishi 2 kurs talabasi.

Annotatsiya: Maqola "Sun'iy intellekt va ijtimoiy iqtisodiy fanlar: boshqaruv va iqtisodiyot" mavzusiga baxishlangan bo'lib, bugungi kunda ilm-fan va texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgan bir davrda, sun'iy intellekt insoniyat hayotining deyarli barcha saholariga kirib bormoqda. Sun'iy intellektdan ijtimoiy iqtisodiy sohada foydalanish yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Shu davrgacha foydalanib kelingan an'anaviy yondashuvlarni o'zgartirmoqda. Shuningdek, sun'iy intellekt ta'lim iqtisodiyot, boshqaruv va ijtimoiy munosabatlarga olib kirayotgan yangiliklai hamda ularning ijobiy va salbiy jihatlarini yoritib beradi. Maqolada ijtimoiy iqtisodiy sohada sun'iy intellekt yordamida ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilishda, resurslarni samarali taqsimlash, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilishda muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston Respublikasi, Farmonlar, sun'iy intellekt, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlar, raqamli iqtisodiyot, innovatsion texnologiyalar.

Annotation: The article is devoted to the topic "Artificial Intelligence and Socio-Economic Sciences: Management and Economics". Today, in an era of rapid development of science and technology, artificial intelligence is entering almost all spheres of human life. The use of artificial intelligence in the socio-economic sphere opens up new opportunities. It is changing the traditional approaches that have been used until now. It also highlights the innovations that artificial intelligence brings to education, economics, management and social relations, as well as their positive and negative aspects. The article discusses the importance of artificial intelligence in the socio-economic sphere in processing and analyzing data, effectively allocating resources, and forecasting social and economic processes.

Keywords: Republic of Uzbekistan, Decrees, artificial intelligence, social and economic processes, digital economy, innovative technologies.

Аннотация: Статья посвящена теме «Искусственный интеллект и социально-экономические науки: менеджмент и экономика». Сегодня, в эпоху стремительного развития науки и техники, искусственный интеллект проникает практически во все сферы человеческой жизни. Использование искусственного интеллекта в социально-экономической сфере открывает новые возможности. Он меняет традиционные подходы, которые применялись до сих пор. В статье рассматривается значение искусственного интеллекта в социально-экономической сфере для обработки и анализа данных, эффективного распределения ресурсов и прогнозирования социально-экономических процессов.

Ключевые слова: Республика Узбекистан, указы, искусственный интеллект, социально-экономические процессы, цифровая экономика, инновационные технологии.

Kirish

Jahonda yuksak insoniy qadriyatlar, urf odatlar odamzod ongi va qalbida kechayotgan ijtimoiy ma'naviy jarayonlar, ularning statik va dinamik omillarni mujassamlashtirgan holda namoyon bo'ladi. Inson va jamiyat hayoti o'zaro mehr hamda muhabbat uyg'un holda kechuvchi, ijobiy transformatsiyalashuvchi, shuningdek qahr va g'azab bilan dixotomik asotsiatsiyalashuvchi murakkab jarayon hisoblanadi. Bugungi kunda dunyoning rivojlangan mamlakatlarida davlat va jamiyat boshqaruvi, iqtisodiyot, sanoat, ijtimoiy himoya, ta'lim, tibbiyot, bandlik, qishloq xo'jaligi, mudofaa tizimida zamonaviy texnologiyalar sun'iy intellekt imkoniyatlaridan keng foydalanishga o'tilmoqda. Ijtimoiy fanlarda sun'iy intellektidan foydalanish inson faoliyatini chuqur o'rganish, jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni prognoz qilish va turli muammolarga innovatsion yechimlar topish imkonini beradi. Shu bilan birga iqtisodiyot, ta'lim, boshqaruv, sotsiologiya va psixologiya kabi ijtimoiy fanlar bilan ham uzviy bog'liq holda rivojlanmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Tarixga nazar tashlasak sun'iy intellekt bu nima, qayerda paydo bo'lgan u bizga nima uchun kerakli haqida ko'plab savollar tug'iladi. Sun'iy intellekt (SI) atamasi ilk bor 1956-yilda AQSHda, Dartmut kollejida (Dartmouth College) o'tkazilgan ilmiy seminarda rasman qabul qilingan va fanga kiritilgan. Jon Makkarti (John McCarthy), Marvin Minski, Nataniel Rochester va Klod Shennon kabi olimlar tomonidan bu atama fanga kiritilgan. Garchi sun'iy intellekt g'oyalari oldinroq bo'lsa-da, 1956-yildagi Dartmut anjumani uning mustaqil fan sohasi sifatida tug'ilgan yili hisoblanadi. "Sun'iy intellekt" (Artificial Intelligence) atamasini aynan *Jon Makkarti* taklif qilgan.

Sun'iy intellekt tadqiqotlari yuqori texnologiyali va ixtisoslashgan soha bo'lib, u ko'pincha bir-biri bilan aloqa qila olmaydigan kichik sohalarga „chuqur“ bo'linadi. Ixtisoslashgan yechimi yo'q muammolarni hal qilish, ixtisoslashgan muassasalar, individual tadqiqotchilar ishi va juda turli xil vositalardan foydalanish va sun'iy intellektni qanday amalga oshirish kerakligi haqidagi uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan fikr farqlari atrofida kichik sohalar paydo bo'ldi. Suniy intellektning zahirida fikrlash, bilish, rejalashtirish, o'rganish, muloqot qilish, his qilish, obyektlarni boshqarish va harakatlantirish qobiliyati kabi ko'nikmalar to'plami mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi

Intellekt (lotincha *intellectus* — aql, idrok, tushunish, zehn) — insonning atrof-muhitni bilish, fikrlash, muammolarni hal qilish va yangi vaziyatlarga moslashish kabi aqliy qobiliyatlarining yig'indisidir. Inson hayotida barcha mukammalliklar yechimi sun'iy intellekt texnologiyalari orqali yechim topmoqda. Sun'iy intellektning ijtimoiy va iqtisodiy sohadagi o'rni beqiyos. Davlatimizda olib borilayotgan islohatlar jamiyatimizda yashash tarzini soddalashtirish jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni raqamli texnologiyalar xalqaro markazi faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi “Raqamli O'zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlashga va uni samaradorli amalga oshirish chora tadbirlari to'g'risida PF-6079-son farmonida berilgan vazifalarni amalga oshirish bo'yicha bir nechta ilg'or vazifalarni joriy qilish bo'yicha qaror qabul qilingan. Sun'iy intellektidan foydalanish raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonlarini tezkorlik va aniq ma'lumotga asoslanish zaruriyatini kuchaytiradi. Ma'lumki, zamonaviy turmush tarzimizda sun'iy intellekt turli amallarni bajarishga qodir u algoritm va dasturiy tizimlardan iborat bo'lib, inson ongi bilan bajarishi mumkin bo'lgan bir qancha vazifalarni axborot bazasiga kiritilgan ma'lumotlar asosida amalga oshiradi. Sun'iy intellekt murakkab tahlillar va katta ma'lumotlar bilan ishlovchi dasturlarni o'z ichiga olib, mustaqil izchil

mulohaza qilish hamda tavsiya berish qobiliyatiga ega “ aqilli texnologiyalar” hisoblanadi. Boshqaruv sohasida sun’iy intellekt bir nechta vazifalarni bajaradi:

- Qaror qabul qilishni avtomatlashtirish
- Risklarni baholash
- Strategik rejalashtirish, takomillashtirish.

Korxona va tashkilotlarda sun’iy intellektning imkoniyati yordamida, xodimlar faoliyatini tahlil qiladi, ishlab chiqarish samaradorligi oshiriladi, xarajatlar optimallashtiradi. Bunda ko’rinib turibdiki, boshqaruv jarayoni yaxshilanib sifat darajasi oshadi, inson omiliga bog’liq xatolar kamayadi. Shu bilan birga e’tiborli jihati shundaki, korxonalar faoliyatida daromad va xarajatlarni to’g’ri hisoblash muhim ahamiyat kasb etadi. An’anaviy hisob kitob usullari ko’pincha vaqt talab qiladi va inson omili sababli xatoliklarga olib keladi. Shu sababli sun’iy intellekt asosida foyda va zararlarni avtomatik hisoblovchi dastur yaratish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Sun’iy intellekt yordamida ishlab chiqilgan dastur korxona va tadbirkorlik subyekting moliyaviy ko’rsatgichlarini tez va aniq tahlil qilish imkonini beradi. Dasturga foydalanuvchi tomonidan daromad va xarajat haqida ma’lumotlarni kiritiladi. Shundan so’ng tizim ushbu ma’lumotlarni qayta ishlaydi va foyda yoki zarar miqdorini aniqlaydi.

Mazkur dasturlar nafaqat oddiy hisob kitoblarni amalga oshiradi, balki qo’shimcha funksiyalarni ham amalga oshiradi. Jumladan, u moliyaviy ma’lumotlarni tahlil qilib, kelajakdagi foyda yoki zararni prognozini tuzadi, statistik hisobotlar va grafiklarni yaratadi. Masalan, bu dasturiy ta’minotni yaratishva joriy etish ma’lum xarajatlarni talab qiladi. Bundan tashqari, sun’iy intellekt inson ongidek ishlamaydi u kiritilgan ma’lumot raqamlar bilan ishlaydi, noto’g’ri kiritilgan ma’lumotlar noto’g’ri natijalarga olib kelishi mumkin. Kichik misol tariqasida, agar bir tadbirkorning oylik daromadi 10 million so’mni, xarajatlari esa 7 million so’mni tashkil etsa, dastur avtomatik ravishda 3 million so’m foyda borligini aniqlaydi. Bu esa qaror qabul qilish kelajakda ko’proq taxminiy foyda olish imkoniyatlarini aniqlaydi.

Tahlil va natijalar

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirishga oid qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi 2025-yil,22-oktabrdagi PF-189-son Farmoni imzolandi.Bu farmon sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasiga muvofiq, mamlakatimizda zamonaviy texnologiyalarining jadal rivojlanishini qo’llab quvvatlashga shuningdek, sun’iy intellektni keng joriy qilish uchun qulay sharoit yaratish, ushbu yo’nalishga qo’shimcha investitsiyalarni jalb qilish hamda, malakali mutaxassislarni tayyorlash tizimini takomillashtirish maqsadida qabul qilindi. So’ngi yillarda O’zbekiston sun’iy intellekt AL sohasida sezilarli yutuqlarga erishib ulgurdi. Texnologik innovatsiyalarga qiziqish ortib borayotganligi va raqamli transformatsiyagabo’lgan qiziqishlar bilan mamlakatda turli sohalarda taraqqiyotini ta’minlashga xizmat qilyapti. Hozirgi kunda sun’iy intellekt orqali reklama, marketing kompaniyalarning rivojlanish darajasi yuqorilab bormoqda. Bu orqali marketingda yangicha g’oyalar va qarashlar katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali mijozlarning kelajakdagi xatti-harakatlarini bashorat qilish va trendlarni aniqlash imkonini beradi.

Mutaxassislar tomonidan sun’iy intellekt “ To’rtinchi sanoat inqilobi” [10;261] ning asosi sifatida qaralmoqda. Avtomatlashtirish va optimallashtirish, Suniy intelekt ishlab chiqarishdagi xatolarni oldindan ko’ra bilish, uskunalarining ishdan chiqish ehtimolini aniqlash va resurslarni tejash imkonini beradi. Avtomatlashtirish natijasida ko’plab an’anaviy ish o’rinlari (ayniqsa, rutin va takrorlanuvchi vazifalar) yo’qolishi mumkin, bu esa ishchi kuchining qayta tayyorlanishiga bo’lgan

ehtiyojni oshiradi. Hamma ishlar avtomatlashtiriladigan bo'lib, an'anaviy kasblar yo'qolishi, mehnat bozorida ishsizlik darajasini oshishiga olib kelishi mumkin. Katta hajmda ma'lumotlarni qayta ishlash uchun sun'iy intellekt qo'l keladi, lekin uning kiberxujumga uchrashi ham extimoldan holi emas albatta. Korxona va tashkilotlar o'rtasida daromadlarning tengsizligi, sun'iy intellektdan foydalanishga iqtisodiy tomondan kuchli bo'lgan korxonalar ko'proq foyda ko'radi. Kichik tashkilotlar esa bundan foydalana olishmasliklari o'rtada kuchli to'qnashuvlarga olib keladi. Sun'iy intellekt tizimining to'satdan ishlamay qolishi, kibrxavfsizlik muammosi va turli xilda firibgarliklarni keltirib chiqaradi.

Xulosa va taklif

Zamonaviy tushuncha, zamonaviy qarash yangi usullar sun'iy intellektdan foydalanish har hir sohada samarali yondashuvlarni keltirib chiqaradi. Ammo buning ham salbiy tomonlari ish o'rinlarining qisqarishi, kichik bizneslarning raqobatda qiynalishi, noto'g'ri qarorlar qabul qilinishi va shaxsiy ma'lumotlarning xavf ostida qolishi dolzarb muammolardir. Shu sababli sun'iy intellektni joriy etishda uni to'liq inson o'rniga emas, balki inson faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bu esa iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va boshqaruv tizimining samarali ishlashiga xizmat qiladi. Albatta u orqali vaqt tushunchasi va bundan yutush imkonini beradi. Sun'iy intellekt texnologiyalarining to'g'ri va mas'uliyatli qo'llanilishi iqtisodiy rivojlanishni tezlashtiradi va inson farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari (sun'iy intellektni rivojlantirish bo'yicha) PF-158-son 11.09.2023. Ozbekiston 2030 strategiyasidan. (strategy.uz).
2. Innovatsion qonunchilik (Sun'iy intellekt, elektron tijorat va raqamli iqtisodiyot bo'yicha hujjatlar): <https://ict.gov.uz>.
3. Rahimov T. Raqamli boshqaruv tamoyillari (Elektron hukumatni rivojlantirish bo'yicha xalqaro tavsiyalar): <https://publicadministration.un.org>.
4. Abdullayev Sh. Raqamli transformatsiya sharoitida huquqiy madaniyat va inson qadriyati. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021.
5. Raqamli O'zbekiston – 2030 davlat dasturi. – Toshkent: Prezident Administratsiyasi hujjatlari to'plami, 2020.
6. Sun'iy intellektning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi roli va imkoniyatlari. *Cyberleninka.ru*
7. Sun'iy intellekt: Nazariya va amaliyot. – Darslik. – Toshkent: Fan, 2022.
8. Sperry, R. W. The great cerebral commissure. *Scientific American*, 1964, 210(1), 42-52.
9. Bern E. Трансакционный анализ и психотерапии / пер. с англ. А. Грузберга. — М.: Эксмо, 2009. — 416 с.
10. Шарден П.Д. Феномен человека. — М.: Наука, 1987. 240-с.